

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 10

ISSN 1303-5231

DİCLE ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Hakemli Dergi

**CİLT: V
SAYI: 2**

DİYARBAKIR - 2003

‘TEVHÎD-İ HÂLİKİYET’ GERÇEĞİ İŞİĞİNDA
‘HURMA AĞAÇLARININ AŞILANMASI’
İLE İLGİLİ RİVÂYETLERE FARKLI BİR BAKIŞ

Yrd.Doç.Dr.Yener ÖZTÜRK*

ÖZET

Biz bu makalede, hurma ağaçlarının aşılınmasıyla ilgili varid olan rivayetleri tevhid-i rubûbiyet bağlamında farklı bir yorumla değerlendiriyoruz. Bu rivayetlerle alakalı olarak gerek geçmişte gerekse bugün yapılmış olan yorumları sağlıklı bulmuyoruz. Bize göre, burada yapılmakta olan aşı olayının terk edilmesi istenmiyordu, verilmek istenen mesaj şuydu: Sebeplere hakiki tesir veren cahiliye dönemi insanların ve o dönemin telakkilerinden tamamen arınamamış ilk dönem müslümanların bir kısmının zihninde aşılama, adeta hurmanın meydana gelmesinde ‘olmazsa olmaz’ bir sebep olarak telakki ediliyordu. İşte Hz. Peygamber (s.a.v.) böyle bir yanılgıya dikkat çekmek için ‘şayet Allah dilerse/dilemişse aşı olmadan da netice hasıl olur’ anlamında ‘siz (aşılama) yapmamış olsanız da (hurma) olur’ buyurmuştu. Bu ikazıyla o, sebep ve vasıtaların sonucu belirleyen bir güç ve tesirlerinin olmadığına dikkat çekiyordu. Diğer bir ifadeyle o, zahirde sebeplerle ilişkili olarak cereyan eden her şeyin Allah’ın emir, irade ve kudretiyle varlık sahasına çıktığını zihinlere yerleştirmeyi hedefliyordu.

Anahtar kelimeler: Hurma ağacı, aşı, sebepler, tevhid-i rubûbiyet.

ABSTRACT

In this article, we research on the rumor of vaccination of the date palms (persimmon trees) from view of Oneness of God. We do not agree with the idea

* D.Ü.İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

that is brought out of rumors uptill now. This idea is very classicial thought. We understand these rumors like this and we say that the Prophet Muhammed (pbuh) gives us some messages that different they have understand before from the vaccination of the palms. He means (purpose) giving the message that says them like this: Causions are not real actor on the acts. But Allah is the real and only actor on them. This is the meaning we have understand from the prophet's messages.

Key Words: date palms/persimmon trees, vaccination, causions, onennes of God.

Giriş: Sebeplerin Varoluştaki Etkisi

Ele alacağımız rivayetlerde Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından verilmek istenen mesajın anlaşılmasına katkı sağlaması amacıyla 'sebeplerin varoluştaki etkisi' üzerinde ana hatlarıyla durmamızın yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Kainatta hangi olaya bakılsa, başından sonuna kadar bizim anlayabileceğimiz bir ölçü, bir denge, bir intizam içinde yürüdüğü görülür. Olaylar bizim 'dengeli, ölçülü' dediğimiz bir tertip içinde ilerler. Sözgelimi, tohumu toprağa atarız; sonra sularız, bekleriz, filiz verir ve neticede ağaç olur veya bir taşı bırakırız, yere düşer.

Varlıkta bir sebepler çizgisi (tertib-i esbab) vardır. Belli sebepler hep belli sonuçlardan önce gelir. Bir diğer ifadeyle, belli sonuçlar hep belli sebepleri takip eder. Bu her yerde ve her zaman böyledir. İşte bu her yerde ve her zamanki 'oluş', bize değişimlerin altında hükmeden nizamı gösterir. Sözgelimi, bütün sebepleri hazır edip tohumu toprağa attığımızda, her zaman değil de bazen filiz verseydi, bazen de vermeseydi, burada bir nizamdan söz edemezdik. Ya da taş bazen düşüp bazen düşmeseydi, 'yerçekimi' diye isimlendirilen bir kanun söz konusu olmazdı. Veyahut bir insanın vücudu başka türlü, bir diğerinin ki başka türlü çalışıyor olsaydı, bugün elimizde tıp bilimi ve tıbbî kanunlar olmazdı. Ama şükür ki, kainat böyle değil. Her bir olay, kainatın her bir köşesinde aynı tarzda gerçekleşir. Yani kainatta yeknesak bir düzenlilik ve devamlılık (istimrar) vardır, biz, kanunları işte bu istimrara dayanarak keşfederiz.

Tabiatта olayların daima bir sebep sonuç çizgisini takip ederek vücuda geldiğini görmekteyiz. Etrafımıza baktığımızda gözümüze ilk çarpan bu çizgidir, olayların birbirini belli şekilde izleyişidir. Yüce Yaratıcı (c.c) eşyanın tabiatını,

olayların işleyişini böyle takdir etmiştir.² O adetin gereği olarak umumiyetle bu işleyişin aksini yapmıyor. Ancak bu durum, başka türlü yapamadığından değil yapmayı murad etmediğindendir.

Allah'ın eşyayı bu alemde sebeplerle belli bir nizam içerisinde yaratması, O'nun başka türlü ve onlarsız yaratamayacağı anlamına gelmez. Cenab-ı Hak dilediği şekilde yaratabilir, zira *"O dilediğini yapa(bile)ndir"*³, ama O bu alemde sonuçları sebeplere bağlı bir yaratma şeklini tercih etmiştir. Bunu kendisi böyle murad ettiği için ve hikmeti öyle gerektirdiği için yapmıştır. Bununla O, (c.c.) olayların tertibinde güdülen maksat ve maslahatlara dikkat çekerek yarlığın yaratılışındaki kasd ve hikmeti anlatmıştır. Şu ayet bu hususu gayet açık bir şekilde beyan etmektedir:

*"Allah odur ki gökleri, görebileceğiniz bir direk olmadan yükseltti, sonra arş üzerine istiva etti (onları hakimiyeti altına aldı ve onlar üzerinde hükümünü yürütmeye başladı.) Ve (O), güneşi ve ayı emrinize verdi. Hepsi belli bir süreye kadar akmaktadır. (İşte) O, rabbinizle karşılaşacağınıza yakînen inanabilmeniz için, (her bir) işi idare eder, (ve de ikinci bir yaratılışın imkanına delil olmak üzere, kevnî) ayetlerini bir bir gösterir."*⁴

Cenab-ı Hak sebepsiz de yaratabilir; ama hikmeti icabı O, bu dünyada sebepler çizgisi içinde yaratıyor. Dolayısıyla bizim bu hikmetin gerektirdiği hükme göre hareket etmemiz lazımdır. Ancak, birisi kalkıp sebepler dairesinin şartlarını iyice bellediği için 'bir buğday başağı, toprak olmadan olgunlaşması imkansızdır, o halde Yaratıcı buğday başağını ancak böyle olgunlaştırabilir, başka türlü olgunlaştıramaz' diyemez. Çünkü buğday başağının topraksız olgunlaşması sadece -sebepler dairesinin şartlarına uymakla yükümlü- bizler açısından imkansızdır. İmkansızlık sadece bizleri bağlar, sebepleri yaratan Allah'ı değil. Buğday başağının bu dünyada toprak olmadan olgunlaşamaması, bu dünyada tercih edilen yaratılış şeklinin gereğidir. Haliyle bu tercih 'Tercih Edeni' bağlamaz. Diğer bir ifadeyle tercih edilen böyle bir yaratılışın prensipleri bizi bağlayıcıdır, ancak söz konusu ilkeleri vaz' eden Allah'ı kuşatıcı ve zorlayıcı

² Biz, olayların hikmetini ve onlarla hangi maksadın hedeflendiğini ancak sebep-sonuç ilişkisi içinde takip ederek anlayabiliriz. Ayrıntılı bilgi için bkz., el-Buî, S. Ramazan, *Kübra'l-Yakîniyyati'l- Kevniyye*, Daru'l-Fikr, Dimaşk 1973., s. 310-313.

³ - Bkz., Hud, 11/107; Burûc, 85/16.

⁴ - Ra'd, 13/2.

değildir. Şu halde O (c.c), pekâlâ başka türlü de tercih etmeye muktedirdir. Zira “Göklerin ve yerin mülkü Allah’ındır, (O) istediğini/dilediğini yaratır..”⁵

Başak örneğine tekrar dönersek, sebepler dünyasında toprak vs. olmadan başağın olmadığını görürüz. Ancak bundan, olgunlaşmayı gerçekleştirenin toprak olduğu sonucu hiçbir zaman çıkmaz. Zira ne aklı ne şuuru, ne de gücü olan; kendileri yapılmaya muhtaç olan sebeplere yaratıcılık vâfı vermek ciddi bir aldanıştır. Kur’an bu noktada “Şimdi söyleyin bakalım, o ektiğinizi siz mi bitiriyorsunuz, yoksa Biz miyiz bitiren?”⁶ diyerek insanların varoluştaki rollerinin sadece ve sadece sebeplere teşebbüsten ibaret olduğunu, bundan ötesinin bütünüyle yüce Yaratıcı’ya ait olduğunu bildirir. Bu bağlamda Kur’an’da yüce Yaratıcı’nın bir isminin de ‘tohumları ve çekirdekleri açan’ anlamında ‘*Faliku’l-habbi ve’n-nevâ*’⁷ olduğu bildirilerek, eşyadaki istidadı (potansiyel özellikleri) inkişaf ettirenin bizzat Yaratıcı’nın olduğunun hatırlatılması da gayet dikkat çekicidir. Ayetin ifade ettiği bu gerçekten hareketle şunu rahatlıkla ifade edebiliriz ki, bir tohum veya bir ağaç, kendisine has maddî özelliklere sahip olarak yaratılmış olsa da, onların, bu maddî potansiyelleriyle ilahî tasarruftan bağımsız olarak sonucu meydana getirdiğini söyleyebilmemiz mümkün değildir. Nitekim, gerek Eş’arî, gerekse Maturidî kelamcılar varlık ve olayların zorunlu bir sebep-sonuç ilişkisine bağlı olarak meydana geldiğini kabul etmemişlerdir.⁸ Mutezile alimlerinin çoğunluğu da -kullara ait fiillerde illiyeti benimsememiş olsalar da- illiyetin tabiat olaylarında geçersiz olduğunu kabul etmişlerdir.⁹

Cenab-ı Hak, isim ve sıfatlarını varlıktaki düzen vasıtasıyla göstermek için varlıkla zahiri bir illiyet ilişkisi/bağı kurmuştur. İşte, sebep ve sonucun zahirde birbirine yakın ve bitişik (mukarin ve muttasıl) gözükmesi, sebeplere tesir vermek

⁵ - Şûra, 42/49.

⁶ - Vâkıa, 56/62-63.

⁷ - En’am, 6/95.

⁸ - Mesela bkz., el-Gazalî, *Tehafutu’l-Felasife*, (thk.: Süleyman Dünya), Daru’l-Mearif, Kahire ts., s.239-240; el-Bakillanî, Ebubekr, *et-Temhid*, Daru’l-Fikri’l-Arabî, ts., ys., s.62; el-Maturidî, Ebu Mansur, *Kitabu’t-Tevhid*, (nşr.: Fethullah Huleyf), el-Mektebetu’l-İslamiyye, İstanbul 1974, s.155-156.

⁹ - Bkz., Wolfson, H. Austryn, *Kelam Felsefeleri*, (çev.: Kasım Turhan), Kitabevi, İstanbul 2001, s. 440; en-Neşşar, Sâmî, *İslam’da Felsefi Düşüncenin Doğuşu*, (Çeviren.: Osman Tunç), İnsan yay., İst., 1999, II, 247-248.

isteyenleri aldatan bir etken olmuştur.¹⁰ Onlar sebebi, sonucun illeti sanmışlardır, oysa iktiran (beraber olma) ayırdır, illet (asıl ve gerçek sebep) olmak ayırdır. Varoluşta illet, ilahî irade ve kudrettir. Zira ne toprakta ne suda, ne havada, ne ağaçta ve ne de ışıktaki bir meyveyi yapacak bir bilgi, irade, rahmet ve kudret göremeyiz. Şu halde bu alemde, sonucun (ma'lulün), sebepler olmaksızın meydana gelmemesi, sonucun sebep tarafından meydana getirildiğini değil, sadece bu beraberliğin bozulmadığını gösterir. Yani, bizim gördüğümüz, sadece sonucun sebepten sonra oluşudur, sebebin sonucu yaptığı değil.¹¹

Yaratılış hadisesi, ilahî mesajdan kopuk olarak düşünüldüğü zaman, akıl için sebeplere yaratıcılık vasfı vermekten başka bir izah tarzı kalmamaktadır.¹² Yamina Bauguenaya, *Bilimin Marifetullah Boyutları* isimli eserinde konuyla ilgili olarak şöyle der: Materyalist bilim adamları sonuçları sebeplerin yaptığını

¹⁰ - Sözelimi uzaktan baktığımızda yeryüzü ile gökyüzü ufukta birleşiyor gibi gözüktür. Fakat daha yakına vardığımızda onlar arasında büyük bir mesafe olduğunu anlarız. Aynı şekilde, sebeplerin hakikatına uzaktan baktığımızda, yani sebeplere ve onların sonuçları gibi gözüken şeylere sorgulamaksızın baktığımızda, sebepler sonuçlarla bitişik gibi gözüktürler. Ancak Kur'an'ın bize yapmamızı öğrettiği kasdî bir niyet ve nazarla baktığımızda, yani durumu sorgulayıp olumlu sorular sorarak üzerinde tefekkür ettiğimizde, hakikate yaklaşıyoruz. O zaman görürüz ki sebepler sonuçları yaratmaktan uzaktırlar. Hem de o kadar uzaktırlar ki en büyük bir sebebin eli en küçük bir sonucun yaratılmasına yetiştir. Gerçekten sonuçlar o kadar sanatlı ve o kadar faydalı maksatlar yüklüdür ki, basit ve aciz sebepler tümü toplansalar bile tek bir şeyi vücuda getirmeye güç yetiremezler. Hacc suresindeki şu ayete kulak verelim: "Ey insanlar! (size) bir misal verildi; şimdi, onu dinleyin! Sizin Allah'ın dışında tapmakta olduğunuz varlıklar –hepsi bunun için bir araya gelmiş olsalar dahi- gerçekten bir sinek bile yaratamazlar/yapamazlar!.." (Hacc, 22/73.)

¹¹ - Demirci, Senâî, "Determinizm Üzerine" ('Bilimin Öteki Yüzü' isimli kitabın içinde), Karakalem yay., İstanbul 1998, s.75. Nitekim Batıda nedensellik prensibini yeniden ele alan D. Hume (ö.1776) –yaratılma ihtimalini telaffuz etmemiş olsa da- o da özetle şunları söylüyordu. Hume, sebeple netice arasında hiçbir zaman 'a priori' olarak bilinebilen zarurî bir münasebet göremiyordu: İlet ve netice birbirinden ayrı ve farklıdır. Biz sadece hadiselerin devamlı olarak birbirlerini takip ettiğini görüyoruz, hareket ettiren kuvveti değil... Alışkanlıklarımız, geçmişteki hadise silsilesinin eşini, gelecekte de beklemeye bizi sevkeder. Alışkanlığın tesiri olmasaydı, zihnimizde ve duyularımızda kendi kendine bulunanın dışında vukua gelen diğer hadiselerden habersiz kalırdık. (D. Hume, *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*, çev.: Serkan Ögdüm, İlke yay., İstanbul 1998, s.30-110)

¹² -Yıldırım, Murat, *Kozmik Perde*, Çağlayan yay., İzmir, Ts., s.18.

hiçbir zaman hiçbir surette ispat edememişlerdir, edemezler de. Kendileri de bunun farkındadırlar, nitekim bu yüzden “sebeplerin sonuçları yapmadığı ispat edilemez, veya yapmadığı ‘prensipte’ ispat edilebilse de, bugüne kadar kimse bunu ispat etmediği için, ‘sebebin sonucu yaptığı’ tezinin doğruluğu kabul edilir” diyorlar.¹³

Bitki örneğimizden yararlanırsak, materyalist bilimciler güneş ışığı, su, hava, vs. gibi sebeplerin besinin oluşumunda etken faktörler olduğunu söylerler. Bunu ‘ispat’ etmek için de, bir bitkiye su veya güneş ışığı vermeyerek bitkinin sararıp solduğunu, yani fotosentez yapılmadığını; dolayısıyla besin üretilmediğini gösterirler. ‘İşte’ derler ‘su veya güneş ışığı olmazsa besin üretilmiyor.’ Bu ‘olmazsa’ dan hareketle ‘su veya güneş ışığı besin üretir’ sonucuna ulaşırlar. Böylece tezlerini ispat etmiş olduklarını zannederler.¹⁴

‘Dikkat edilirse, bu yaklaşım olumsuzdur. Bu, bir ispat değildir’ diyen Bouguenaya, onların yanlıgılarını şu çarpıcı misalle dile getirir: Bir televizyonun cihazının düğmesine basıldığında ekranda bir görüntü belirir. Ne zaman düğmeye basarsak, karşımıza görüntü çıkar. Düğmeye basılmadığında ise, ekranda hiçbir görüntü belirmez. İşte materyalist bilimcilerin olumsuz yaklaşım mantığına göre, ekrandaki görüntüyü ‘düğme’ yapar. Bunun ispatı ise, düğmeye basılmadığında ekranda görüntü çıkmamasıdır. Düşünmezler ki, yayın dışarıdan yapılmaktadır, görüntüyü neşreden düğme değildir. Düğme yalnızca televizyon cihazındaki düzenin bir parçasıdır. Televizyonu yapan, ekranda görüntünün belirmesi için düğmeyi kasdî olarak oraya yerleştirmiştir.¹⁵

Vahyin esprisi, her şeyin (her oluşum, değişim ve dönüşümün) doğrudan Allah’ın yaratmasıyla cereyan ettiği gerçeğindedir: “Her bir şeyin yaratıcısı Allah’tır.”¹⁶ ; “O her an bir şe’n (faaliyet/aktivite) içindedir.”¹⁷

Madde ve sebeplerin çeşitli terkip ve çözümlerde birer eleman olarak kullanılmaları ve zahirî bir kısım fonksiyonların onlara isnad edilmeleri bahis mevzuu olsa bile, varlığın çehresinde görülen bunca maslahat ve faydaları, şuarsuz atom parça veya parçacıklarında aramak, asla tutarlı bir yaklaşım

¹³ - Bouguenaya, Yamina, *Bilimin Marifetullah Boyutları*, Karakalem yay., İstanbul 1998., s.170-171.

¹⁴ - Aynı yer,

¹⁵ - Aynı yer.

¹⁶ - Zümer, 39/62, Ğafir, 40/62

¹⁷ - Rahman. 55/29

değildir. Zira, sebepler de birer yaratıktır. Her hangi bir varlığın yaratılışında kullanılan sebepler, varoluş olgusunda bir yaratıcı değil, sadece ve sadece bir aracı durumundadır. Sebeplerin düzenlenişi, yeni bir varlığın ortaya çıkışı doğrudan Allah'ın eseridir:

*"Gökten su indirip yeryüzünde her güzel/hoş çiftten bitirmişizdir. İşte bu(nların hepsi) Allah'ın yaratışıdır. O'ndan başkasının ne yarattığını bana gösterin! Hayır, gösteremezler, (gerçek şu ki inkarcı) zalimler besbelli bir dalalet içindedirler."*¹⁸

*"Allah gökleri ve yeri yaratan, su indirip onun ile rızık (olarak) meyveler/ürünler çıkarandır/yaratandır..."*¹⁹

Bu son ayet bize -su-bitki örneğinde görüldüğü gibi- bitkiye hayat verenin su olmadığını, ancak mutlak bir Yaratıcı'nın bitkiye su ile hayat verdiğini/yarattığını anlatmış olmaktadır. Kur'an, materyalist kainat anlayışına karşı 'tevhid' alternatifini sunarken hali hazırdaki gözlemlenen evrenin yaratıcısının kim olduğunu tanımayı teklif eder. Sözelimi, su bitkiyi tanır mı? Bitkiyle ortaya çıkan faydaları önceden düşünüp ona göre önlem alabilir mi? Kendisinden faydalanacaklara acıyıp hazırlık yapabilir mi? İşte Kur'an bu noktada yönelttiği sorularla bitkiyi su ile büyüten, hem bitkiyi hem de suyu kainat bağlamında en mükemmel bir biçimde yapan sonsuz özelliklere/sıfatlara sahip gaybî bir yaratıcının var olması gerektiğini kabul etmesi için insanın duygularına ve aklına teklifte bulunur.²⁰

Kelam alimleri, Kur'an'ın, zihinlere yerleştirmek istediği 'tevhid' hakikatını izah ederlerken konunun bu yönünü 'tevhid-i rubûbiyet' olarak ele almışlardır. Tevhid-i hâlikîyyet olarak da ifade edilen bu fiilde tevhidin anlamı ise, yaratmanın sadece Allah'a ait olduğunu kabul ederek O'nun dışındakilerin sadece adı birer sebep olduklarına inanmaktır. Buna göre O (c.c.) alemleri tek başına idare eder. O'ndan başka yaratan, yaşatan ve rızık veren yoktur. O, alemde dilediğini yapandır. O'nun izni olmadan hiçbir şey yokluktan varlığa çıkamaz ve müddetle ettiğinde de zahîrî sebep ve vasıtaların hiçbir rolü kalmaz.²¹

¹⁸ - Lukman, 31/10-11

¹⁹ - İbrahim, 14/32.

²⁰ - Meseka Bkz., Nur, 24/41-44; Nuh, 11/15; Rum, 30/50; Ankebut, 29/20; En'am, 6/46; Hacc, 22/18.)

²¹ - Bkz., İbn Ebî'l-İzz, Ali b. Ali, *Şerhu'l-Akaidet-i-Tchaviyye*, el-Mektebu'l-İslamî, Beyrut 1988., s.79; Sabık, Seyyid, *el-Akaidu'l-İslamiyye*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1997.,

Netice olarak diyebiliriz ki sebepler, merhameti ve hikmeti sonsuz yüce bir kudretin -adeta- perde arkasından nimet ve ihsanlarını takıp hayat sahiplerine uzattığı ipler/şeritler gibidirler. Bir diğer ifadeyle sebepler, o Hikmeti Sonsuz'a açılan pencerelerdir ki, biz bu pencerelerden O'nun fiil ve icraatlarını seyrederek O'nu tanımaya çalışırız. Veya -tabir yerindeyse- sebepler, O'nun özelliklerini/sıfatlarını gösterme vazifesini gören birer ayna gibidirler. Şu halde, her bir mevcut/sebeup, kendi aczleri vasıtasıyla yüce Yaratıcı'nın kudretine, kendi bilgisizlikleri vasıtasıyla O'nun ilmine, kendi yok olmalarıyla onun bekasına işaret eden ayetler olup asla O'nun yaratma ve icraatında şerik ve ortağı değildirler.

Sebeplerin varoluştaki rolüne kısaca değindikten sonra şimdi Rasûlullah'a isnad edilen 'sebeplerin etkisi' ile birebir ilişkili rivayetleri değerlendirmeye geçebiliriz.

İlgili Rivayetlerin Kritiği:

Konuyla ilgili olarak Müslim Sahih'inde ard arda şu üç hadisi tahrîc etmiştir. Anlam olarak birbirleriyle benzerlik ifade eden ilk iki hadisi mealen, üzerinde önemle duracağımız sonuncu rivayeti ise metniyle birlikte ele alacağız:

Birincisi, Müslim<Kuteybe b. Said es-Sekafi + Ebu Kamil el-Cahderî < Ebu Avane< Simak< Musa b. Talha< O da babasından:

"Rasûlullah'la birlikte hurmalıklarının başında bulunan bir kavme uğradım. Hz. Peygamber (orada bulunanlara bahçelerinde çalışanlarla ilgili olarak) 'bunlar böyle ne yapıyorlar?' dedi. Onlar da 'erkeğin (çiçeğin)i dışıninkine aktarmak suretiyle aşılama yaptıklarını' söylediler. Bunun üzerine Rasûlullah 'bunun bir fayda sağlayacağını zannetmiyorum' buyurdu. (Aşılamaıyla uğraşan kişiler) Rasûlullah'ın bu haberini alınca yapmaktayken işi terkettiler. Sonra (onların aşılamaı) terkettileri haberi Rasûlullah'a ulaştırılınca şöyle buyurdu: 'Bu onlara bir fayda temin ediyorsa bunu yapınlar. Ben sadece bir zannımı (kanaatimi) ifade ettim, beni zannımdan dolayı muaheze

s.59; el- Cîsrî, Hüseyin, *Savabu'l-Kelâm fî Akâidi'l-İslâm/İslâm İtikadında Sözü'n Doğrusu*, (Çev.: Mustafa Zihni), Sebat bas., Konya ts., s. 48-49; Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, Nûn yay., İstanbul 1995., s.58.

etmeyin. Ancak size Allah adına konuştuğumda onu alınız/tutunuz, zira ben O'na asla yalan isnad etmem."²²

İkincisi. Müslim< Abdullah b. Rumî el-Yemanî + Abbas b. Abdi'l-Azîm el-Anberî + Ahmed b. Ca'fer el-Ma'kûrî< Nadr b. Muhammed + İkrime (İbn Ammar)< Ebu'n-Necaşî< Rafi b. Hadic'ten:

"Nebi (s.a.v.) Medineye gelmişti. (O sıralarda Medine halkı) hurma ağaçlarını ıslah ediyorlardı. (Halk bunu yapanlara) 'aşılama yapıyorlar' diyorlardı. Rasulullah onlara 'böyle ne yapıyorsunuz' diye sorunca onlar 'biz bunu (öteden beri) yapıyoruz' dediler. Rasulullah 'belki siz böyle yapmazsanız da netice iyi/müspet olur' dedi. Bunun üzerine onlar yapmakta oldukları işi bıraktılar. (Derken ertesi yıl) hurmalar yemişlerini döktü yahut azalttı (yani verim düştü.) Bu durumu Hz. Peygamber'e bildirdiklerinde şöyle buyurdu: 'Ben bir beşerim. Dininizle alakalı size birşey bildirdiğimde onu alınız. Ancak 'kendi görüşüme dayanarak/من رأيي' size bir şey emrettiğim zaman (şunu biliniz ki ben de bir beşerim)" İmam Müslim, senette yer alan İkrime'nin rivayetle ilgili olarak 'او نحو هذا' /veya buna benzer bir şekilde' biçimindeki bir ifadesini de bize aktarır.²³

Biz bu iki rivayeti veya aynı minvaldeki diğer rivayetleri şu üç açıdan tercihe şayan görmemekteyiz:

1- Söz konusu bu hadislerin rivayetinde şek ifade eden bir kısım ifadelerin bulunması. Hususiyle ikinci rivayetin senedinde yer alan İkrime'nin 'او نحو هذا' /bu veya buna benzer bir şekilde' tarzındaki ifadesi, onun rivayetinde göstermiş olduğu şekki göstermiş olmaktadır ki bu da bizi hadisin sıhhati konusunda tereddüte sevketmektedir. Yine bu hadisin sıhhatine hâlel getiren bir diğer husus da 'kendi görüşüme dayanarak/من رأيي' ifadesidir. Müslim'in şarihlerinden Nevevî, bu ifadenin İkrime'ye ait olduğuna dikkat çeker ve ulemanın da bu ifadenin Hz. Peygamber'e ait olmadığını görüşünde olduğunu, belirtir.²⁴

²² - Müslim, Fedâil 139. Bu ifadelerle anlam bakımından örtüşen diğer rivayetler için bkz., İbn Hanbel, Müsned, I, 162; İbn Mace, Ruhûn 15.

²³ - Müslim, Fedail 140. Keza bkz., İbn Mâce, Ruhûn 15.

²⁴ - en-Nevevî, *Sahihu Muslim bi Şerhi'n-Nevevî*, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1972., XV,116. Nevevî'nin bu görüşüne Müslim'in diğer şarihlerinden olan el-Übbî ve es-Senusî de katılır. Bkz., *İkmali İkmali'l-Mu'lim ve Mukemmili İkmali'l- İkmal*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994., VIII, 112.

2- İlk iki hadisteki ifadelerin Hz. Peygamber'in sebepler karşısındaki bilinen tutumuna/tavrına ters düşmesi. İkincisi: Söz konusu diğer rivayetlerde 'ما أظن يغني ذلك شيئا' / *Bunun (aşının) bir fayda sağlayacağını zannetmiyorum*' şeklinde yer alan ifadelerin, -Hz. Peygamber'in sebepler karşısındaki bilinen anlayış ve tutumuna ters düşmesi sebebiyle- ondan sadır olamayacağı kanaatindeyiz.

Hz. Peygamber sebepleri hiçbir zaman yok saymamıştır. Onun beyanları bir bütün olarak ele alınıp değerlendirildiğinde onun sebeplere riayet etmeyi bir mükellefiyet ve vazife olarak gördüğü anlaşılabacaktır. Mesela o *"..Allah'ın kulları! tedavinizi görün, zira yaşlılık hariç Allah'ın verdiği hiçbir hastalık yoktur ki, onun için bir deva yaratmamış olsun."*²⁵ beyanıyla tedavi konusunda sebeplere sarılmanın ufuk noktasını gösteriyordu. Yine onun bulaşıcı bir hastalık olan vebayla ilgili olarak *"Bir yerde veba olduğunu iştirseniz oraya girmeyiniz; bulunduğunuz yerde veba meydana gelirse oradan da çıkmayınız"*²⁶ şeklindeki ikazı da onun sebeplere ne derece bir önem atfettiğini göstermektedir. Ve yine Hz. Peygamber'in, -devesini kastederek 'bazen bağlar tevekkül ederim veyahut serbest bırakıp tevekkül ederim' diyen kişi karşısında- *"Onu bağla, sonra tevekkül et"*²⁷ şeklindeki müdahalesi de, onda sebeplere riayet etmenin bir görev olarak addedildiğini gösteren çarpıcı bir misaldir. Burada bir fikir vermesi bakımından serdettiğimiz bu misaller çoğaltılabilir.

Peki Rasûlullah, ele aldığımız hadisteki 'siz (aşı) yapmamış olsanız da (hurma) olur' ifadesiyle neyi anlatmak istiyordu? O, cahiliye akıl ve mantığına karşı savaşıyordu. Şöyle ki, cahiliye devrinde çeşitli sebeplere hakikî tesir veriliyordu. Mesela hadis kitaplarında o dönem insanların "yağmuru bize nev' (نوء) verdi"²⁸ şeklinde bir inançlarının olduğu anlatılmaktadır. Yani falan yıldız çıkınca bulut teşekkül eder ve o yıldız bize yağmur verir. Böyle bir anlayışa Hz. Peygamber'in tavrı gayet kesindir: *"Yıldızın zuhuruyla yağmur geldi diyenler kafir oldu, yağmuru Allah verdi diyenler de mümin."*²⁹ Hadisin bize anlattığından da anlaşılacağı üzere o devirde sebeplere hakiki tesir verme çok yaygındı. İşte bu anlayışı/inanışı kökünden kesip atmak ve herşeyin Allah'ın

²⁵ - İbn Mace, Tıbb 1. Keza *"Her hastalığın bir şifası vardır"* şeklindeki hadisi de burada hatırlatmak yerinde olacaktır. Bkz., el-Buharî, Tıbb 1; Müslim, Selam 69; Ebu Davud, Tıbb 1; et-Tirmizî, Tıbb 3.

²⁶ - İbn Hanbel, Müsned, I, 192.

²⁷ - et-Tirmizî, Kıyame 60.

²⁸ - en-Nesaf, İstiska 16; İbn Hanbel, Müsned, II, 526, 531.

²⁹ - Aynı yerler.

elinde olduğunu göstermek için Hz. Peygamber mesajını gayet net olarak veriyordu. Daha açık bir ifadeyle Rasûlullah, Allah'ın, umum varlığın sahibi olarak uluhiyetinde tek olduğu gibi bu varlığın terbiye ve idaresinde de icraat sahibi olarak 'tek' olduğunu vurguluyordu.

Bu çerçevede hatırlatılması gereken başka bir misal de şöyledir: Bir gün bir bedevi Rasûlullah'ın huzuruna geldi ve "Ya Rasûlullah, devam uyuzlu develerin yanına bağlandığından uyuz oldu." Bunun üzerine buyurdular ki "O uyuzlu deve, uyuzu, yanına bağlandığı deveden, öbürü nereden aldı.." ³⁰ Dikkat edilirse burada Hz. Peygamber burada hastalığın sirayetini nefyetmiyor. Hastalığın sebeplerini yok saymak bir yana, onun hıfzu's-sıhha alanında yapmış olduğu tahşidatlar bilinen gerçeklerdir. Zira ona göre sebeplerin bir varlık sebebi vardı, ancak sebepler 'herşey' demek değildi; sebeplere riayet bir vazife ise neticenin Allah'ın elinde olduğuna inanmak ise tevhiddi. İşte bu ince hususu göstermek için Hz. Peygamber 'o uyuzlu deve uyuzu öbür deveden aldı, o kimden aldı' diyerek meseleyi devir ve teselsül zemininde, devir ve teselsülün batıl olmalarıyla noktaliyordu ve neticede "Allah" dedirtiyordu. Kısaca o rububiyet noktasında 'tevhid'e dair zihinleri şirke karşı uyararak çok önemli bir hususa dikkat çekiyordu.

3- Bu bağlamda üç rivayet içerisinde bizim üçüncü rivayet üzerinde önemle durulması gereğini ileri sürmemizin diğer bir nedeni de sahabe tabakasında Hz. Enes ve Hz. Aîşe gibi ravilerin olmasıdır. Bu iki sahabînin Hz. Peygamberin beyanlarındaki inceliği kavrama noktasında söz konusu diğer rivayetlerin senedinde bulunan sahabîlerden çok daha ileride olduğu kanaatindeyiz. Şimdi bu rivayeti değerlendirmeye çalışacağız.

Üçüncüsü.

حدثنا ابو بكر بن ابي شيبة و عمرو الناقد. كلاهما عن الاسود بن عامر. قال ابو بكر: حدثنا اسود بن عامر. حدثنا حماد بن سلمة عن هشام بن عروة عن ابيه عن عائشة و عن ثابت عن انس ان النبي صلى الله عليه و سلم مر بقوم يلحقون. فقال لو لم تفعلوا لصلح قال فخرج شيصا. فمر بهم فقال ما لئلكم؟ قالوا : قلت كذا و كذا . قال انتم اعلم بامر دنياكم

Müslim<Ebu Bekr b. Ebî Şeybe + Amru'n-Nakîd< Esved b. Amir< Hammad b. Seleme< Hişam b. Urve< Babası< Aîşe + Sabit< Onlar da Enes'ten:

³⁰ - İbn Mace, Mukaddime 10. Keza bkz., el-Buharî, Tıbb 25; Müslim, Selem 101; Ebu Davud, Tıbb, 24; et-Tirmizî, Kader 9.

“Nebi (s.a.v.) aşılama yapan bir topluluğa uğradı. Onlara ‘لو لم تفعلوا لصلح’ /siz bunu yapmamış olsanız da (hurma) olur’ dedi. (O sene) hurmalar koruk çıkardılar (iyi bir verim alınamadı.) Hz. Peygamber (s.a.v.) (neden sonra) onlara (tekrar) uğradı ve ‘hurmalarınız ne durumdadır?’ diye sordu. Onlar ‘قلت كذا وكذا’ /şöyle şöyle buyurmuştun (biz de öyle yaptık ve sonuç böyle oldu)’ dediler. (Bunun üzerine Rasulüllah): ‘اعلم بامر دنياكم’ /Siz dünyanın işini daha iyi bilirsiniz’ dedi.”³¹

Müslim’in Sahih’inde yer verdiği üçüncü rivayeti metniyle beraber verdik. Bunun sebebi, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vermek istediği mesajı bu rivayet çerçevesinde değerlendireceğimiz içindir.

Şimdi hadisin söz konusu ifadelerindeki inceliği cümle cümle görmeğe çalışalım: ‘لو لم تفعلوا لصلح’ /Siz (aşılama) yapmamış olsanız da (hurma) olur.”³² Biz metindeki لصلح fiilini “Şayet Allah olmasını dilerse/dilemişse”³³ aşılma aşısı olmadan da iyi bir netice hasıl olur” anlamında kısaca ‘olur’ şeklinde tercüme ettik. Yani sebepler dairesinin şartlarına uymakla yükümlü olan siz insanlar için aşısız iyi bir verim zor veya imkansız olsa da bu Allah için geçerli değildir. Başka bir ifadeyle, her hangi bir sebebin terkine bağlı olarak meydana gelen bir zorluk sadece sizleri bağlar, sebepleri de sonucu da yoktan yaratan Allah’ı değil. Zira O (c.c.) sebepli veya sebepsiz ‘her türlü yaratma şeklini bilendir’³⁴ ve bunu tercihe muktedir olandır.

H. Peygamberin (s.a.v.) ‘لو لم تفعلوا لصلح’ /Siz (aşılama) yapmamış olsanız da (hurma) olur.” şeklindeki ifadesinden “aşılama yapmazsanız daha iyi olur” tarzında bir anlam çıkarmak onu anlamamak olur. Hem bir Peygamber, bir kavmin -öteden beri yapageldiği ve yararını bizzat tecrübe ettiği- uygulamasını terketmelerini

³¹ - Müslim, Fedail 141. Bu rivayetin ifadelerinden biraz farklı olarak tahric edilen hadisler için bkz., İbn Hanbel, Müsned, III, 152; İbn Mace, Ruhûn 15.

³² - Müslim’in üçüncü rivayetindeki bu cümlelerin İbn Hanbel’in Müsned’inde ‘لو لم يفعلوا’ şeklinde, İbn Mace’nin Sünen’inde ise ‘لو لم يفعلوا لصلح’ şeklinde aynı anlamı ifade eden benzeri bir cümleyle geçtiğini burada hatırlatmış olalım. (Bkz., İbn Hanbel, Müsned, I, 192; İbn Mace, Ruhûn 15.

³³ - Bkz., Hasen el-Attâr, Haşiyetu’l-Attâr alâ Cem’i’l-Cevami’, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut ts., II, 155. Ayrıca Bu yaklaşımı destekleyici açıklamalar için bkz., Debbağ, Abdulaziz, Kitabu’l-İbriz, (Trc.: Abdullah Arığ-Muhammed Yenice), İstanbul 1976, s.86-88.

³⁴ - Yasin, 36/79.

gerektirecek şekilde bir tavsiyede neden bulunmuş olsun ki? Böyle bir tavsiyeyi hangi maslahat veya maksada binaen yapmış olsun ki?

Şu halde bu nebevî ifadeyle verilmek istenen mesajın iyi düşünülmesi lazımdır. Bizce, Hz. Peygamberin onlara –biraz önce de değindiğimiz gibi- tevhîd-i rubûbiyet bağlamında vermek istediği mesaj şuydu: Sonucu (iyi bir verimi), sizin baş vurduğunuz sebep (aşılama) değil, böyle bir sebebe riayetinizin karşılığı olarak Allah yaratmaktadır. Bu itibarla, eğer O dilerse, baş vurduğunuz sebep olmadan da, iyi bir netice mümkün olur. Bu hususu şimdi biraz daha yakından ele almaya çalışalım. Gerçekten ne aşının ne de ağacın ilahî tasarruftan bağımsız olarak sonucu (hurmayı) meydana getirebilmeleri mümkün değildir. Çünkü onlarda sonucu oluşturabilecek ne bir bilgi ve irade ne de bir güç vardır. Şu halde, eşyanın kendi kapasitelerini aşan bir şekilde, görevlerini şuurlu bir şekilde yapıyor gözükmeleri, onların, her şeyi en ince teferruatıyla bilen bir Alim-i Mutlak'ın ve de her şeyi anında yerine getirmeye gücü yeten bir Kadir-i Mutlak'ın emri altında iş görüyor olduklarını gösterir. Bunun aksini düşünmek akılla zıtlaşmak anlamına gelir. Keza, bu noktada farklı bir iddia, şuursuz varlıklara, aşkın özellikler ve mutlak nitelikler vermek anlamına da gelir ki, bu ise bizi doğrudan tevhid düşüncesinin anti-tezi şirke götürür.

Rasulullah burada sadece su, toprak ve hava gibi aşının da varoluş olgusunda bir yaratıcı değil, çeşitli terkip ve çözümlerde Yüce Yaratıcı tarafından zahirde kullanılan birer malzemeden ibaret olduklarına dikkat çekerek sonucu belirleyen ve yaratan gücün sadece ve sadece mutlak kudret sahibi Allah olduğunu hatırlatıyordu. Diğer bir ifadeyle o (s.a.v.), zahiri bir kısım fonksiyonların kendilerine isnad edilmeleri hasebiyle sebeplerde sonucu belirleyen bir güç, bir tesir vehmedilmemesine dikkat çekerek, 'ortaya çıkan her türlü sonucun tamamen Allah'ın eseri olduğu gerçeğini' zihinlere yerleştirmeyi hedefliyordu.

Bu cümleden olarak, *'Bunun (aşının) bir fayda sağlayacağını zannetmiyorum'; 'Bu onlara bir fayda verecekse yapsınlar'; 'Ben zannımı belirttim, beni zannımdan dolayı kınamayın'; 'Ben sizin gibi bir beşerim. Bir zanda bulundum, zanda hem isabet hem de hata vardır'* şeklindeki –Rasûlullah'ın sebepler karşısındaki tavrıyla örtüşmeyen ifadelerle tahriç edilen- diğer rivayetlerin, "Hz. Peygamber'in 'tevhid-i hâlikîyet' gerçeği ile alakalı vermek istediği bir derse o günkü ufuklarıyla intikal edemeyen bir kısım ravînin, hadisın anlaşılması niyetine matuf olarak kendilerince yapmış oldukları yorumlamalardan ibaret ifadeler" olduğunu söyleyebiliriz.

Biz, burada onların, bilerek Rasulûllah'ın sözüne ilavede bulunup bir değişikliğe gittiklerini de iddia etmiyoruz. Demek istediğimiz şudur: Rasulullah'ın 'sebeplerde hakiki tesir yoktur, gerçek müessir Allah'tır' şeklinde anlaşılması lazım gelen sözünü, ilk başta aşılamanın terk edilmesi olarak algılayan söz konusu zevatın, olumsuz manzara karşısında Rasulullah'ın konumuna hanel gelebileceği endişesiyle böyle bir yorumlamaya girmiş olmaları mümkündür. Nitekim Müslim'in ikinci rivayetinde '*kendi görüşüme dayanarak/من رأيت*' şeklinde yer alan ifade, gerçekte Hz. Peygamber'e ait olmayıp İkrime'nin kendi yorumundan ibarettir. Şu halde İkrime'nin kendince hissettiği bir lüzumdan ötürü yapmış olduğu bir yorumu diğer ravilerin de yapmış olabileceği ve sonradan bu ifadelerin hadisin metninden zannedilerek rivayet edilmesi pekala mümkündür.³⁵

Bu cümle, bahis konusu edildiği yerlerde umumiyetle yanlış olarak tercüme edilmiştir. Mesela Müslim'in Nevevî şerhinin tercümesinde "Bunu yapmazsanız daha iyi olur."³⁶ şeklinde bir çeviri yapılmıştır ki böyle bir tercüme ne ibarenin zahirine ne de Hz. Peygamber'in vermek istediği mesaja uygun düşmektedir.

Cahiliye döneminde -yağmurun yağmasının bir yıldızla bağlanmasında görüldüğü gibi- aşılama da, sanki hurmanın meydana gelmesi için tek illet/sebeup gibiydi. İşte Hz. Peygamber söz konusu beyanıyla batıl bir anlayışı yerinden söküp attı ve sebeplerin sadece Allah'ın izzet ve azametinin önünde birer perdeden ibaret olduğunu onlara anlattı.

Burada akla 'bu insanlar neticede sahabi idiler, dolayısıyla onları böyle bir şeyle irtibatlandırmak ne derece doğrudur?' şeklinde bir soru gelebilir. Hemen ifade etmiş olalım ki, Müslim'in tahrir ettiği ikinci hadisten de anlaşılacağı üzere bu hadise, Rasulullah'ın Medine'ye gelişinin hemen akabinde meydana gelmişti.

³⁵ - Bununla birlikte diğer rivayetlerde geçen '*bunun (aşının) bir fayda sağlayacağını zannetmiyorum*' şeklindeki bir ifadeye, 'Allah'tan başka eşya üzerinde hakiki bir müessir yoktur' küllî kaidesi çerçevesinde "bu aşılamanın neticeyi değiştireceğine kanî değilim/zannetmiyorum" şeklinde bir anlam da verebiliriz. (bkz., es-Senusî, *a.g.e.*, VIII, 111)

³⁶ - Bkz., Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez Neş., İstanbul 1983., X, 6105. Keza İbn Mace'nin sünenindeki bu hadis Haydar Hatiboğlu tarafından da benzer bir şekilde tercüme dilmıştır: "Bunu yapmasalardı (kanımca meyvesi) iyi olurdu" (Bkz., Hatiboğlu, Haydar, *Sünen-i İbn Mace Tercemesi ve Şerhi*, Kahraman yay., İstanbul 1992., VII, 6.)

Yani o gün Hz. Peygamber'in muhatabı olarak hurmalıklarının başında bulunan söz konusu bu topluluk İslam'la henüz tanışmış kişilerdi. Dolayısıyla onların öteden beri içinde bulundukları cahilî bir toplumun telakkilerinden bir anda kurtulmaları veya arınmaları mümkün değildi. Nitekim onlar verilen tevhid gerçeği ile alakalı bu mesajı tam kavrayamamışlardı.

Söz konusu bu kişiler verilen mesajı tam algılayamamış olacaklar ki, hangi stilde aşırı yapıyorlarsa onu bırakıyorlar, yani Rasûlullah'ın ifadesinden aşırıyı terk etme anlamını çıkarıyorlar. Netice olarak mevsim sonunda iyi bir verim alınamıyor. Hadisin metninde bu durum **فخرج شيصا** cümlesiyle anlatılır. Burada vurgulanması gereken nokta şudur: Onlar gerçekte Hz. Peygamber'in bir tavsiyesini yerine getirdikleri için verim alamamış değillerdir. Bilakis onlar Rasûlullah'ın tevhid-i rubûbiyet gerçeğiyle alakalı vurgulamak istediği bir hususu, kendilerince 'bırakma' şeklinde anlayıp aşılamaı terk ettikleri için iyi bir verim alamamışlardır.

O sene ağaçların hurma vermemesini aşılamanın ihmaliyle izah edebileceğimiz gibi direkt olarak 'o sene Allah'ın muradının öyle olduğu' şeklinde de açıklayabiliriz ki buna hiçbir şey mani değildir. Zira O ne dilerse o olur. Nitekim bazen sebepler planında yapılması gerekenler tam olarak uygulanır ama yine de bir netice alınamaz. Mesela, zeytin bazı seneler olur bazen de olmaz.

Müslim'in rivayetini kaldığımız yerden şimdi tekrar takip edelim. “..Hz. Peygamber (s.a.v.) (neden sonra) onlara (tekrar) uğradı ve 'hurmalarınız ne durumdadır?' diye sordu. Onlar **قُلْتُ كَذَا وَ كَذَا** /Siz şöyle şöyle buyurmuştunuz (biz de öyle yaptık ve sonuç bu oldu)' dediler..” Hadisin bu kısmından da anlaşılacağı üzere onlar Hz. Peygamberin ne demek istediğini anlayamamışlardır. Böyle bir anlamı onların 'şöyle şöyle buyurdun..' ifadelerinden yakalıyoruz. Bu cümleden olarak diyebiliriz ki, onlar o zamana kadar yapmış oldukları aşılama işini terk etmekle Peygambere karşı itaatlerini ortaya koymuş olduklarını düşünmekteydiler; ancak sonuç da ortadaydı, bu itibarla onlar sonucun ortaya koyduğu manzaradan hareketle evvelki uygulamalarına dönmelerine yeniden bir iznin çıkmasını bekler gibiydiler. Öyle anlaşılıyor ki Hz. Peygamber (s.a.v.) sonradan yine aynı mantık çizgisiyle karşısına çıkan bu insanların hallerinden onların Kur'an'î bir mantık ve vicdanî bir tecrübeyle kazanacakları 'tevhid-i rubûbiyet' gerçeğini idrak edebilmeleri için vaktin henüz erken olduğunu görünce, eski uygulamalarına teşvik edici bir üslup içinde onlara 'dünyanızın iyi bildiğiniz bu işine devam ediniz' anlamında **انتم اعلم بامر دنياكم** /Siz dünyanızın işini daha iyi bilirsiniz' şeklinde bir mukabelede bulunmuştur.

Bu cümleyle alakalı olarak hatırlatılması gereken diğer bir nokta da şudur: Biz bu cümledeki *اعلم انتم* ifadesi için ‘siz benden daha iyi bilirsiniz’ olarak değil de ‘siz daha iyi bilirsiniz.’ şeklinde bir tercümeyi uygun gördük. Zira bu cümlede ‘benden’ anlamına gelen *مني* ifadesi kullanılmamıştır. Ancak *اعلم* fiili, ism-i tafdil kalıbında olması cihetiyle bir karşılaştırma yapılmasını gerektirmektedir. Bizim bu noktada tercih ettiğimiz anlam şöyledir: ‘Siz, (dininize ait bir gerçeğe/işe nisbetle) dünyanızın işini daha iyi bilmektesiniz.’³⁷ Nitekim dünyalarına ait bir iş olan aşılama’yı başarıyla uygulayan bahis konusu bu zevatın, Hz. Peygamber’in tevhid-i hâlikîyet gerçeği ile doğrudan alakalı mesajını o günkü ufuklarıyla kavramaya henüz müsait olmadıkları görülmektedir.

Bu cümleden olarak diyebiliriz ki bu hadiste geçmeyen *مني* ifadesinin ‘takdirî’ olarak kullanıldığını farz ederek ‘siz benden daha iyi bilirsiniz’ şeklindeki bir tercüme makul değildir. Zira -başından beri izah etmeğe çalıştığımız gibi- burada Hz. Peygamber’in içine düştüğü isabetsiz bir durum söz konusu değildir ki, onlara karşı yanlıgısını dile getirir mahiyette böyle bir özür mukabelesi olmuş olsun.

Burada ikinci ihtimal üzerinden, yani ‘yani, siz aşılama işini benden daha iyi bilirsiniz’ şeklindeki bir tercüme üzerinden hareket edilse dahi bundan Hz. Peygamber’in ‘kendi kanaatıyla yanlış bir yönlendirmede bulunduğu’ şeklinde bir sonuç yine çıkarılamaz. Çünkü Hz. Peygamber’in onlara ilk olarak söylemiş olduğu, “*كُلُوا لِمَا تَفْعَلُوا لَصَلِحَ*” cümlesinden ibarettir ki bunun anlamı, yukarıda da üzerinde önemle durulduğu üzere, ‘(Allah dilerse) siz aşılama yapmamış olsanız da (hurma) olur’ demek olup asla ‘bu işi yapmazsanız daha iyi olur’ şeklindeki bir manaya gelmemektedir.

Bu mevzuyla alakalı olarak ‘*Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*’ isimli eserinde Mehmet Görmez, böyle bir yorumun zorlama olduğunu belirttikten sonra Müslim’in ikinci rivayetinde geçen ifadelerden hareketle “aslında bu hadiste bazılarının anlamak istediği gibi din-dünya ayırımı yoktur, hadiste geçen din, vahiy manasında kullanılmıştır, nitekim onun karşısında da ‘rey’ kelimesine başvurulmuştur”³⁸ şeklinde bir genellemeye

³⁷ - Tacuddin es-Subkî *Cem’u’l-Cevâmi*’ isimli eserinde böyle bir tevcihe yer verir. (Bkz., Hasen el-Attâr, *Haşiyetu’l-Attâr Alâ Şerhi Cem’i’l-Cevâmi*, Daru’l-Kütübîl-İlmiyye, Beyrut ts., II, 156.)

³⁸ - Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadis’in Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, T.D.V., yay., Ankara 1992., s.292.

gitmektedir. Ne var ki, yazarımızın üzerine düşüncesini bina ettiği 'rey' kelimesi, İkrime isimli ravîye aittir. Gerek Nevevî gerekse Müslim'in diğer şarihleri bu kelimenin Hz. Peygamber'e ait olmadığına, ulemanın ittifak ettiğini belirtmektedirler.³⁹

Konuyla İlgili İki Husus ve İzahı

Birincisi: Mademki Rasûlullah onların durumu kavrayamadıklarını gördü, o halde neden onların yanlış anlamalarını orada hemen tashih etmedi?

Bu noktada Hz. Peygamber'in 'insanları seviyelerine ve ufuklarına göre muhatap alan' özelliğini hatırlatarak deriz ki, Hz. Peygamber, o insanlara vicdanî bir tecrübe ve zamanla kazanacakları tevhid-i rubûbiyete ait ince ve derin bir gerçeği hemen açmayı uygun bulmayıp zamana yaymayı yeğlemiştir. Başka bir ifadeyle henüz belli bir seviyeye gelmemiş akıl ve vicdanlara zamansız bir hitapta bulunmamıştır.

Bu hususu tarihten başka bir misalle de açıklığa kavuşturmamız mümkündür. Hudeybiye'de müşriklerle yapılan musalahayı içine sindiremeyip Mekke'ye ne pahasına olursa olsun girilmesini isteyen Hz. Ömer'in (r.a.) heyecan dolu çıkışları karşısında ve onun 'sen Allah'ın Rasulü değil misin?', 'bizler müslüman, onlar müşrik değiller mi?' veya 'bizler hak üzere, onlar batıl üzere olan insanlar değiller mi?' şeklindeki bütün sorularına Hz. Peygamber 'evet' kelimesinden başka bir cevap vermemiştir. Yani Rasûlullah, -o gün ki durumu itibarıyla bu anın büyük bir fethin başlangıcı olacağını sezemeyen- Hz. Ömer'e (r.a.) bu antlaşmanın müslümanlar için ne büyük tarihî bir fırsat ve bir fetih vesilesi olduğunu tek bir kelimeyle anlatmamıştı.⁴⁰ O (s.a.v.) bu gerçeği onun bizzat kendisinin yaşayıp kendisinin görmesi için tabîî bir sürece bırakmıştı. Nitelikim netice de öyle olmuştu.

İkincisi: "Hz. Peygamber'in dünyevî bir işte zanda bulunup yanılması onun için bir nakise değildir" düşüncesinden hareketle ve de "Onun (s.a.v.) Mekke'de neş'et etmiş olması cihetiyle ticareti bilmiş olduğu ancak Medine'de yaygın olan

³⁹ - Bkz., en-Nevevî, *Sahihu Muslim bi Şerhi'n-Nevevî*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1972., XV,116; el-Übbî ve es-Senusî, *İkmalu İkmali'l-Mu'lim ve Mukemmili İkmali'l-İkmal*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994., VIII, 112.

⁴⁰ - Bkz., İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, (thk.: Muhammed Saîd), Daru'l-Fikr, Beyrut 1994., III,252. Keza bkz., el-Buhârî, Şurût 15; Müslim, Cihad 94.

ziraat işlerinin yabancı olduğu, dolayısıyla böyle bir yanılmanın gayet normal sayılması gerektiği”⁴¹ üzerinde durulması.

Hız. Peygamber bu işin yabancı olabilir. Biz zaten onun, ne her şeyi bilmesi gerektiği, ne de her şeyi bilememenin onun için bir nakise olacağı iddiasındayız. Ancak risâlet gibi büyük bir misyonun temsilcisi olan Hız. Muhammed’in (s.a.v.) yabancı olduğu, bilmediği(!) bir konuda ‘aşılamanın bir faydasının olacağını zannetmiyorum, dolayısıyla bunu bırakabilirsiniz’ türünden bir beyanda bulunmasının onun adına bir nakise oluşturabileceğinin ciddi bir şekilde düşünülmesi gerektiği kanaatindeyiz. Zira tarihen çok iyi bilinmektedir ki, o gün Hız. Peygamber’in çevresinde eksik ve açık arama kastıyla onu sürekli takibe alan gerek ehl-i kitap’tan gerekse ehl-i küfür ve nifaktan hasımları vardı ve amaçları yalnızca onun temsil ettiği misyona gölge düşürmek idi.

Acaba böyle bir ortamda Hız. Muhammed (s.a.v.) gibi basiret ve ufuk sahibi bir insanın bilmediği bir sahada -kendisine olan güveni sarsabilecek ve davasına hâlel getirebilecek bir tarzda- sarf-ı beyanda bulunması makûl müdür? Bizce bu makul değildir. Esasen bunun böyle olamayacağını kendi nefislerimizde de test edebilmemiz mümkündür. Diyelim ki, içimizden her hangi birimiz, bizim için çok önemli olan bir misyonu temsil ve ispat için bir yere varmış bulunuyoruz ve dikkatler de olduğu gibi bizim üzerimizde odaklanmış bir durumda. Acaba böyle bir ortamda ne olduğunu bilmediğimiz bir uygulamayla alakalı olarak ‘bunun bir fayda temin edeceğini zannetmiyorum, yapmayabilirsiniz de veya yapmazsanız daha iyi olur’ şeklinde insanlara bir tavsiyede bulunmayı, biz kendimiz düşünür müyüz? Hiç şüphesiz, içimizden buna cevap olarak gelecek ses ‘hayır’ olacaktır. Öyleyse sıradan/normal bir insan olarak kendi açımızdan bile uygun bulmadığımız böyle bir tavsiyeye(!), mantık ve zekasının parlaklığı dost-düşman herkes tarafından kabul edilmiş bir insanın neden başvursun ki?

Olayın Ayrı Bir Açıdan Değerlendirilmesi:

Hız. Peygamber (s.a.v.), ziraat veya zenaat gibi dünyevî sahayla ilgili olarak insanların hayatlarının her noktasına doğrudan doğruya teşrî maksadıyla katılıp

⁴¹ - Azimli, Mehmet, *Halifeliliğin Kurumsallaşması*, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Basılmamış doktora tezi), Konya 1999., s.126.

karışmamıştır. Şayet karışıp her şeyi talim etseydi, gerek o dönemin insanları gerekse biz bu emirlere de diğer teşriî emirler gibi uymak zorunda kalacaktık.

Sözelimi, her şeyi bilen Allah, vahiy yoluyla peygamberine bildireceği bir usulle kullarının tarım alanında bire yüz alabilmelerini sağlayan bir yol gösterebilirdi. Ancak Allah peygamberleri vasıtasıyla beşeri böyle bir yola mecbur etmemiştir. Zira O (c.c.) beşere eşyaya müdahale hakkını vermiştir. Ona verilen bu müdahale hakkı aslında onun iradesinin varlık sebebi ve yüce Yaratan'a halife olmasının bir neticesidir.

Bu tespitlerin ışığında şu noktaya gelmek istiyoruz: Dünyevî işlerde de Hz. Peygamber'in müdahil olması, beşerî ilgi ve bilgi kaynaklarının kuruması ve onların tecrübi birikimlerinin heba olup gitmesi anlamına gelecektir ki, bu, beşerin fitratındaki istidatları inkişaf ettirme maksadıyla gelen Zat'ın fitratla zıtlaşması anlamına gelmesi demektir.

Şu halde, o gün Hz. Peygamber'in ağaçlarını aşıl原因an insanlara yapmış olduğu müdahalenin, -bizim şimdiye kadar kendimizi teslim mecbur ettiğimiz- dünyevî boyuta ait bir müdahaleden öte daha farklı bir şey olması gereğinin üzerinde durulmalıdır. Bize göre bu, bilerek veya bilmeyerek sebeplerin neticenin meydana gelmesinde 'tek illet' gibi telakki edildiği bir ortamda 'tevhid-i hâlikîyet' açısından zihinlerin şirke karşı uyarılmasından başka bir şey değildir.

Hasılı; buraya kadar arz etmeye çalıştığımız böyle bir değerlendirme, ilk anda "Hz. Peygamber'i olduğundan fazla yüceltme veya onu kurtarma cehd ve gayreti" gibi görülüp bir zorlamaya gittiğimiz ileri sürülebilir. Ancak biz, şimdiye kadar farklı bir açıdan değerlendirilmesi hiç düşünülmemiş hatta gerek bile görülmemiş söz konusu bu nebevî beyanın -Hz. Peygamber'in gönderiliş hikmeti ve donanımı dikkate alınarak- yeniden bir daha gözden geçirilmesini öneriyoruz.

Sonuç

Her şeyi yaratan Allah'tır ve hiçbir şey O'nun sonsuz ilim, irade ve kudretinden hariç değildir. Kainatta sebepler ve sonuçlar olarak görünen eşya bütünüyle Allah'ın eseridir, zira sebeplerin kabiliyeti ile sebep oldukları sonuçtaki mükemmelliğin, birbirinden sonsuz derece uzak oldukları görülmektedir.

Kur'an açısından sebeplere riayet etmek bir vazife; neticenin Allah elinde olduğuna inanmak ise, 'tevhid' akidesinin bir gereğidir. Bu cümleden olarak denilebilir ki -şartlarına uymakla yükümlü olduğumuz- sebepleri reddetmek düşünce adına bir sapma olduğu gibi, her şeyi onlara vererek 'sebepsiz bir şey olmaz' iddiasıyla sebeplerin arkasındaki Sonsuz Kudreti görmezlikten gelmek de 'tevhid' adına ayrı bir sapmadır. Şu halde ne sebepler yok sayılıp, bu alemin nizamı inkar edilmeli; ne de sebeplerin varlığını kabul ederken onlarda sonucu belirleyen bir güç, bir tesir vehmedilmelidir.

Sebeplere hakiki tesir veren cahiliye dönemi insanların ve o dönemin telakkilerinden tamamen arınamamış ilk dönem müslümanların bir kısmının zihninde aşılama, adeta hurmanın meydana gelmesinde 'olmazsa olmaz' bir sebep olarak telakki ediliyordu. İşte Hz. Peygamber (s.a.v.) böyle bir yanılgıya dikkat çekmek için 'şayet Allah dilerse/dilemişse aşı olmadan da netice hasıl olur' anlamında 'siz (aşılama) yapmamış olsanız da (hurma) olur' buyurmuştu. Bu ikazıyla o, sebep ve vasıtaların sonucu belirleyen bir güç ve tesirlerinin olmadığına dikkat çekiyordu. Diğer bir ifadeyle o, zahirde sebeplerle ilişkili olarak cereyan eden her şeyin Allah'ın emir, irade ve kudretiyle varlık sahasına çıktığını zihinlere yerleştirmeyi hedefliyordu.

Esasında Hz. Peygamber'in (sav) 'aşılamanın bir faydası yoktur veya onu bırakabilirsiniz' türünden bir talebi olmamıştı. Ancak onun 'sebeplerde hakiki tesir yoktur, neticeyi yaratan yalnız Allah'tır' şeklinde özetleyebileceğimiz söz konusu mesajını kavrama ufkunu yakalayamamış henüz müslüman olmuş bir kısım zevat bunu, aşılamanın yapılmasına lüzum olmadığı şeklinde anlayıp o sene ne şekilde aşı yapıyorlar ise onu terketmişlerdir. Daha sonra Hz. Peygamber onların tevhid akidesinin bu ince ve önemli gerçeğini anlayabilmeleri için vaktin henüz erken olduğunu görüp onları yeni bir teşvikle önceden yapa geldikleri işlerine yöneltmiştir.

Hız. Peygamber'in (sav) sebepleri gözetmeyi bir mükellefiyet olarak addeden tutum ve tavrından hareketle, onun bilmediğı ve emin olmadığı bir konuda sırf zannına dayanarak insanları yönlendirmeyeceğı kanaatindeyiz. Zira bir peygamberin, bir kavmin öteden beri yapa gelmiş olduğı ve yararını bizzat tecrübe ettiğı bir uygulamayı terketmelerini gerektirecek bir şekilde bir tavsiyede bulunabileceğini düşünmek, ne onun fetanetiyle ne de gönderiliş hikmetiyle telif edilebilir. Ayrıca onun kendisine ve temsil ettiğı misyona olan güveni zedeleyebilecek ve davasına hâlel getirebilecek bir tarzda sarf-ı beyanda bulunması da söz konusu olamaz.

Netice olarak -Müslim'in Sahih'inde tahrir ettiğı Hz. Enes'den gelen rivayeti esas alarak- diyebiliriz ki, Hz. Peygamber, bu beyanıyla 'sonucu belirleyen güç ve tesirin sebeplerde değil, Allah'ta olduğuna' dikkat çekmiştir. Bunun dışındaki diğer varyantlar ise, kanaatimizce, Hz. Peygamber'in 'tevhid-i hâlikîyet' gerçeğı ile alakalı vermek istediğı bir derse o günkü ufuklarıyla intikal edemeyen bir kısım ravînin -hadisin anlaşılması niyetine matuf olarak- kendilerince yapmış oldukları yorumlamalardan ibaret ifadelerdir.